

Subject Area
Social Sciences,
Economy, Law and
Policy

Year: 2022
Vol: 8
Issue: 93
PP: 100-112

Arrival
21 November 2021
Published
23 January 2022
Article ID Number
3775
Article Serial Number
11

Doi Number
<http://dx.doi.org/10.2644/9/sss.3775>

How to Cite This Article
Turgaylı Zengin, G.
(2022). “Siyasi İstikrar,
Ekonomik Gelişme ve
Demokratikleşme
Bağlamında Bir Türkiye
Değerlendirmesi”
International Social
Sciences Studies Journal,
(e-ISSN:2587-1587)
Vol:8, Issue:93; pp:100-
112

Social Sciences Studies
Journal is licensed under
a Creative Commons
Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.

Siyasi İstikrar, Ekonomik Gelişme ve Demokratikleşme Bağlamında Bir Türkiye Değerlendirmesi

An Evaluation Of Turkey In The Context Of Political Stability, Economic Development And Democratization

Dr. Öğr. Üyesi Gamze TURGAYLI ZENGİN¹

¹ Kapadokya Üniversitesi, Kapadokya Meslek Yüksekokulu, Hukuk ve Sosyal Hizmetler Bölümü, Nevşehir, Türkiye

ÖZET

Ekonomik gelişme, yönetime dair demokratikleşme ve siyasi istikrar kavramıyla birlikte anılmakta, söz konusu unsurların doğrudan ya da dolaylı etkisine vurgu yapılmaktadır. Her ne kadar genel geçer bir çıkarım söz konusu değilse de demokratikleşmenin ekonomik gelişmeyi etkilediği kabul edilen ve desteklenen görüşler arasındadır. Ancak demokratikleşmenin doğrudan ekonomik gelişmeye katkı sağladığı net olarak belirtilmemekte, daha çok dolaylı bir katkı sağladığı ifade edilmektedir. Diğer taraftan ekonomik gelişmenin ise demokratikleşmeye aynı şekilde katkı sağladığı savunulan görüşler arasındadır. Bu bağlamda, aksi görüşler mevcut olsa da, demokrasi ve ekonomik gelişme unsurlarının birbirini pozitif yönde etkilediği söylenebilmektedir.

Siyasi istikrarın ise ekonomik gelişme üzerinde daha net bir etkisi olduğu literatürde kabul edilen bir görüştür. Siyasi istikrarsızlık durumu, öngörülebilirliği azaltması, özellikle yatırımlar açısından güvenilir olmayan bir konjonktür yaratması yanı sıra beşeri sermayenin kaybına neden olması gibi nedenlerle ekonomik gelişmeyi negatif yönde etkilemektedir. Siyasi istikrarın hâkim olduğu ülkelerde ise ekonomik gelişmeyi pozitif yönde ve doğrudan etkilediği kabul edilen bir görüştür. Siyasi istikrarın yarattığı öngörülebilirlik ortamı, yerli ve yabancı yatırımların artmasını, daha uzun ve verimli projelerin hayata geçirilmesini, beşeri sermaye kaybının azalmasını, kamu kaynaklarının artmasını beraberinde getirmekte ve bu durum da ekonomik gelişmeyi doğrudan etkilemektedir.

Bu çalışmada ekonomi, demokrasi ve istikrar arasındaki etkileşimin anlaşılabilmesi açısından öncelikle demokrasi ve ekonomi ilişkisi ele alınmış daha sonra siyasi istikrar ve ekonomik gelişme unsurları arasındaki ilişki tartışılmıştır. Bu teorik çerçeveden sonra Türkiye’de 2002-2019 yılları arasında yaşanan ekonomik ve demokratik değişimler ele alınmış, Türkiye özelinde ekonomik gelişme, demokrasi ve siyasi istikrar unsurlarının etkileşimi değerlendirilmiştir. 2019 sonrası dönem, COVID-19 pandemisinin yarattığı olumsuz iktisadi koşullardan dolayı doğru bir değerlendirme yapılamayacağı için konu dışı bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Ekonomik Gelişme, Siyasi İstikrar, Türkiye

ABSTRACT

Economic development is associated with the concept of democratization and political stability as regards the administration and emphasis is placed on the direct or indirect effects of these factors. Although there is no generally accepted conclusion, it is among the accepted and supported views that democratization affects economic development. However, it is not clearly accepted that democratization directly contributes to economic development, but rather it is expressed an indirect contribution. On the other hand, it is among the advocated views that economic development contributes to democratization in the same way. In this context, although there are contrary opinions, it can be said that the concepts of democracy and economic development affect each other positively.

It is an accepted view in the literature that political stability has a more apparent effect on economic development. Political instability has a negative impact on economic development because it reduces predictability, creates an unreliable conjuncture especially in terms of investments, and causes loss of human capital. On the other hand, it is an accepted view that it directly and positively affects economic development in countries where political stability is dominant. The predictability environment created by political stability brings along with it the increase in domestic and foreign investments, the implementation of longer and more productive projects, the decrease in human capital loss, the increase in public resources, and consequently affects the economic development directly.

In this study, in order to understand the interaction between economy, democracy and stability, firstly the relationship between democracy and economy is discussed, then the relationship between political stability and economic development is discussed. After this theoretical framework, the economic and democratic changes in Turkey between 2002-2019 are discussed and the interaction of the elements of economic development, democracy and political stability has been evaluated. The post-2019 period has been excluded because an accurate assessment cannot be made due to the negative economic conditions created by the COVID-19 pandemic.

Keywords: Democracy, Economic Development, Political Stability, Turkey

1. GİRİŞ

Ekonomik gelişme açısından hem demokrasi hem de siyasi istikrar önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Demokrasi ve ekonomi arasındaki ilişkiye bakıldığında, söz konusu ilişkinin niteliğini belirlemeye yönelik birçok tartışmanın yürütüldüğü ancak genel geçer bir sunuca ulaşılamadığı görülmektedir. Bunun yerine iki unsur arasındaki etkileşimin niteliği üç farklı yaklaşım çerçevesinde kategorize edilmektedir. Bu yaklaşımlardan ilkinde

demokrasinin ekonomik gelişmenin ön koşulu olduğu savunulmaktadır. İkinci yaklaşımda demokrasinin ekonomik gelişmenin ön koşulu olmadığı görüşü hakimdir. Son olarak üçüncü yaklaşımda ise yönetim sistemleri ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkinin net olarak belirlenemeyeceği savunulmaktadır. Bununla birlikte genel olarak kabul edilen ve savunulan yaklaşım demokrasi ve ekonomik gelişmenin birbirlerini pozitif yönde etkileyen kavramlar olduğudur. Bu bakış açısına göre ekonomik gelişmenin demokratikleşmeyi pozitif yönde etkilemesi beklenmekte, benzer şekilde demokratikleşmenin de ekonomik gelişmeye katkı sağlayacağı savunulmaktadır.

Ekonomik gelişme üzerinde demokrasinin etkisinin net olarak belirlenememesi, bu alanda hangi unsurların etkili olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Bu bağlamda öne çıkan unsur siyasi istikrar olmuştur. Yürütülen tartışmalarda siyasi istikrarın ekonomik gelişme için olmaz ise olmaz unsurlardan biri olduğu ve hatta en önemlisi olduğu sonucu çıkmaktadır. Nasıl ki siyasi istikrarsızlığın yarattığı güvensizlik ve belirsizlik ortamı uzun vadeli ve verimli iktisadi yatırımların yapılabilmesini engelliyorsa, siyasi istikrarın yarattığı güven ortamı iktisadi yatırımların önünü açmakta, yerli ve yabancı yatırımların yapılabilmesi için gerekli öngörülebilirlik ortamını yaratmakta ve beşerî sermayenin kaybını azaltmaktadır. Siyasi istikrarın, ekonomik gelişme üzerinde çeşitli boyutlarda pozitif etkileri mevcuttur ve dolayısıyla istikrarın hâkim olduğu ülkelerde ekonomik gelişmenin sağlanması beklenen bir durumdur. Buna karşılık ekonomik gelişmenin gerçekleşmesinin demokratikleşme üzerine nasıl bir etkiye sahip olduğu, ekonomi ve demokrasi arasındaki etkileşimin net olarak belirlenememesinden dolayı tartışmalı bir konudur.

Bu çalışmanın amacını söz konusu üç kavram arasında nasıl bir etkileşim olduğunun Türkiye özelinde değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Bu çerçevede Türkiye’de özellikle 2002 sonrası dönem ele alınmaktadır. Bu dönemin ele alınmasındaki sebep siyasi istikrarın bu dönemle birlikte sağlanmış olmasıdır. Bilindiği gibi Türkiye, uzun yıllar gerek siyasi gerekse iktisadi olarak istikrarsızlığın hâkim olduğu bir ülke konumundaydı. Ancak 2002 yılında yapılan erken genel seçimler sonrasında Adalet ve Kalkınma Partisinin tek başına iktidara geldiği bir süreç başlamıştır. Uzun yıllar koalisyon hükümetleri tarafından yönetilen ve çeşitli nedenlerden dolayı istikrarsızlığın hâkim olduğu bir ülke için bir partinin tek başına iktidara gelmesi hiç kuşkusuz önemli bir noktadır. Dolayısıyla 2002 yılıyla başlayan tek parti iktidarı siyasi istikrarın sağlandığı dönem olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmada demokratikleşme ve siyasi istikrar unsurları ekonomik gelişme bağlamında ele alınmış ve aralarındaki ilişki irdelenmiştir. Öncelikle demokrasi ve ekonomik gelişmenin karşılıklı ilişkisi incelenmiş ve sadece ekonomik gelişme açısından değil aynı zamanda demokratikleşme bağlamında da iki unsurun birbirine olan etkisi tartışılmıştır. Sonrasında ise siyasi istikrar ve ekonomik gelişme unsurları ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye’de özellikle siyasi istikrarın sağlandığı 2002-2019 dönemi ele alınmış ve ekonomik gelişme, demokratikleşme ve siyasi istikrar arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. 2019 sonrası dönem, COVID-19 pandemisinin yarattığı olumsuz iktisadi koşullar nedeniyle sağlıklı bir değerlendirme yapılamayacağı için konu dışı bırakılmıştır.

2. DEMOKRASİ VE EKONOMİK GELİŞME İLİŞKİSİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Ekonomik gelişme ve demokrasi arasındaki ilişki genel itibariyle üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Bu sınıflandırmalardan ilkinde demokratik yönetimlerin, otoriter yönetimlere göre ekonomik gelişmeye daha fazla katkı sağlaması nedeniyle demokratikleşme ekonomik gelişmenin ön koşulu olarak değerlendirilmektedir. Bu görüşün karşısında yer alan ikinci sınıflandırmada demokrasi ile ekonomik gelişme arasında negatif bir ilişkinin varlığı savunulmakta ve bu grupta yer alan görüşler kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bir taraf demokrasinin ekonomik gelişmenin ön koşulu olamayacağını belirtirken, diğer taraf demokrasilere kıyasla otoriter rejimlerin ekonomik gelişmeyi daha olumlu etkilediğini belirtmektedir. Son olarak üçüncü sınıflandırmada, yönetim sistemlerinin niteliği ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkinin net olmadığı belirtilmekte dolayısıyla demokrasinin mi yoksa otoriter rejimlerin mi daha iyi olacağının belirgin olmadığı savunulmaktadır.

2.1. Demokrasiyi Ekonomik Gelişmenin Ön Koşulu Olarak Gören Yaklaşım

Demokrasi ve ekonomik gelişme arasında pozitif bir ilişkinin varlığını savunan bu görüşe göre, iki unsur birbirini tamamlayan kavramlar olarak ele alınmakta ve demokrasinin doğrudan ya da dolaylı olarak ekonomik gelişmeyi etkilediği savunulmaktadır.

Bu görüşün dayandığı nokta öncelikle demokratik bir yönetimin niteliklerinin ekonomik gelişme üzerinde yaratacağı etkidir. Buna göre; demokratik yönetimler kurumsal yapıyı, bireysel hak ve özgürlüklerin temin edileceği şekilde değiştirerek bireylerin ve firmaların ekonomiye katkısını arttırmakta bu da ekonomik büyümeye pozitif bir etki yaratmaktadır (Beşkaya ve Manann, 2008). Kurumsal yapıdaki değişimin ekonomik gelişmeyi farklı kanallardan pozitif yönde etkilediğini gösteren çalışmalara göre demokrasiler kısa dönemli istikrarlı büyüme, yatırım ve tüketim olanakları sağlamaları ve daha az riskli olmaları sebebiyle ekonomik gelişmeyi

etkilemektedirler. Bununla birlikte demokratik yönetimlerde kurumsal yapıların daha sağlıklı ve dayanıklı olması, bu yönetimlerin kriz dönemlerinden daha az zararlı çıkmalarını sağlamaktadır (Doğan, 2005).

Demokratik yönetimlerin sağladığı ifade ve örgütlenme özgürlüğü, insan haklarının korunması, güçler ayrılığı prensibi ve çok partili seçimlerin varlığı gibi değerlerin ekonomik gelişmenin yer alacağı kurumsal çerçeveyi ve süreci oluşturduğu savunulmaktadır. Bu bağlamda demokrasi ekonomik yetki devrini kolaylaştırır, istikrarlı bir yatırım ortamı sağlar ve ulusal kaynakların ekonomik gelişme doğrultusunda mobilizasyonunu hızlandırır (Doğan, 2005). Bunun yanı sıra demokratik yönetimlerin sağladığı denge ve kontrol mekanizmasının fonları verimsiz alanlara tahsis etmeyi zorlaştıran ya da önleyen işleviyle gelişmeyi dolaylı olarak etkilediği belirtilmektedir. Diğer taraftan güçlü demokrasilerde mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve bu hakların korunduğu inancı ekonomik performansın belirlenmesinde önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Arslan ve Doğan, 2004).

Otoriter rejimlerle karşılaştırıldığında demokrasinin bireyin ve toplumun menfaatini temel alması, ülke refahını artırıcı çalışmaların ve yatırımların yapılmasına imkân sağlamaktadır. Otoriter rejimlere bakıldığında ise politik gücü elinde bulunduranların kendi menfaatleri lehine ülke kaynaklarını kullanmalarının ya da üretken olmayan alanlara yatırım yapmalarının ekonomik gelişmeye olumsuz etki edeceği belirtilmektedir (Beşkaya ve Manan, 2008). Diğer taraftan Bhagwati, demokratik rejimlerin otoriter rejimlere kıyasla gelişme için zorunlu olan teknik yeniliklerin ortaya çıkmasını ve girişimciliğin gelişmesini kolaylaştıran bir ortama yol açtığını ifade etmektedir (Doğan, 2005).

Demokrasi ve ekonomik gelişme arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur. Demokrasi ve gelişme arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan çalışmalardan ilki John F. Helliwell tarafında 1994 yılında yapılan “Demokrasi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Ampirik Bağlantılar” isimli çalışmadır. Helliwell yapmış olduğu çalışmada politik haklar ve sivil özgürlüklerin GSYİH ve ortaokula gitme oranı ile doğru orantılı olduğu sonucuna varmıştır. Buna göre ortaokula gitme oranının yüksek olması beşerî sermayenin iyi durumda olduğunun bir göstergesi olarak kabul edildiğinde, ekonomik büyümeye katkı sağlayacağı beklenmektedir. Tavares ve Wacziarg da benzer şekilde demokrasinin beşerî sermaye birikimini yükselterek ve gelir eşitsizliğini azaltarak büyümeye katkı sağladığını belirtilmektedirler (Beşkaya ve Manan, 2008). Demokrasi ve ekonomi arasındaki ilişki üzerine çalışan Dani Rodrik da “Demokrasi Daha Fazla Kazandırır” başlıklı çalışmasıyla demokrasinin hem ekonomik büyümeye hem de insani kalkınmaya katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Rodrik demokratik yönetimlerde ekonomik performansın daha istikrarlı olduğunu, bunun yanı sıra ani ekonomik şoklarla daha iyi başa çıkıldığını belirtmektedir (Capital, 2001).

Diğer taraftan demokrasi ve ekonomik gelişme kavramları birbirlerini tamamlayan ve geliştiren unsurlar olarak görülmektedir. Demokrasinin var olduğu ve geliştiği toplumlarda politik haklarda, sivil ve ekonomik özgürlüklerde yaşanan pozitif yönlü gelişmelerin ekonomik gelişme üzerine olumlu katkı sağladığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte söz konusu etkileşimin çift yönlü olduğu da unutulmaması gereken bir noktadır (Çukurçayır ve Tezcan, 2011). Nasıl ki demokratik unsurlar ekonominin gelişmesine katkı sağlıyorsa, ekonomik gelişmişlik düzeyi de demokrasiyi olumlu yönde etkilemektedir.

2.2. Demokrasiyi Ekonomik Gelişmenin Ön Koşulu Olarak Görmeyen Yaklaşım

Demokrasi ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan çalışmalardan bir kısmı iki kavram arasında negatif bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşmıştır. Genel çerçevede bu görüşü savunanlar demokrasinin ekonomik gelişmenin ön koşulu olmadığını belirtmekte, diğer bir grup ise aralarında negatif bir ilişki olduğunu ve dolayısıyla demokrasinin ekonomik gelişme üzerinde olumsuz bir etkiye sebep olduğunu belirtmektedirler.

Bu görüşü savunanlar arasından Chang, demokrasinin ekonomik gelişme için ön koşul olarak görülmesini, günümüz sanayileşmiş ülkelerinin tarihsel deneyimlerinden hareketle eleştirmektedir. Chang’e göre sanayileşmiş ülkelerde formel demokrasiye ulaşıldığında bile bu gelişmiş bir demokrasi değildir, çünkü oy verme hakkının mülkiyet durumuna, cinsiyete ve ırka dayalı olarak sınırlandırıldığı belirtilmektedir. Buna karşılık günümüz sanayileşmiş ülkelere bakıldığında genel oy hakkı, gizli oylama gibi hakların siyasi kampanyalarla ya da reformlarla kazanıldığı ve herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Chang’e göre demokrasinin yerleşmesi açısından günümüz sanayileşmiş ülkelerinin erken dönemleriyle kıyaslandığında bugünün gelişmekte olan ülkelerinin daha iyi bir durumda oldukları ifade edilebilir (Doğan, 2005).

Ekonomik gelişme unsurunu daha çok siyasi istikrar açısından değerlendiren İnsel’de benzer şekilde demokrasinin ekonomik gelişme için ön koşul sayılmayacağını belirtmektedir. İnsel’e göre, bir toplumda ekonomik gelişmenin sürekliliğinin sağlanmasında temel unsur siyasi istikrardır. Siyasi istikrarın var olduğu toplumlarda girişimcilerin geleceği tahmin edebilme olasılığı artmakta bu da daha uzun vadeli ve kalıcı iktisadi faaliyetlerin önünü açmaktadır. Siyasi istikrarın hâkim olduğu toplumlarda daha güvenilir ve öngörülebilir bir siyasi ve ekonomik

konjonktürün varlığı uzun vadeli iktisadi faaliyetlerin yapılabilmesine olanak sağlamakta bu da ekonomik gelişmeye pozitif yönde bir katkı sağlamaktadır. İnsel'e göre siyasi istikrarın sağlanabileceği tek yönetim biçimi demokrasi olmadığına göre, demokrasi-ekonomik gelişme çiftinin evrensel geçerliliği söz konusu değildir (Doğan, 2005). Dolayısıyla otoriter rejimlerin demokratik rejimlere kıyasla daha istikrarlı bir yapıya sahip olmasının ekonomik gelişmeyi olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir.

Demokrasi ve ekonomik gelişme arasında negatif bir ilişkinin var olduğunu savunan Barro ise, 1960 ve 1990 yıllarını kapsayan çalışmasında, demokrasinin genel olarak büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmaya göre, demokrasi seviyesinin ilk başlarda, belli bir seviyeye ulaşana kadar büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ancak demokrasi seviyesinin olgunluğa ulaştıktan sonra büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir. Demokrasi seviyeleri belirli bir aşamaya gelmiş ülkelerde, politik haklardaki gelişmelerin ekonomik büyüme ve yatırımlarda zayıflamaya neden olacağı belirtilmektedir (Beşkaya ve Menan, 2008).

2.3. Yönetim Sistemlerinin Niteliği ile Ekonomik Gelişme Arasındaki İlişkinin Net Olmadığını Belirten Yaklaşım

Yönetim sistemlerinin niteliği ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkinin net olmadığını dolayısıyla demokrasi ile ekonomik gelişme arasında pozitif ya da negatif bir ilişkinin kurulamayacağını belirten görüşler de mevcuttur.

Bu görüşe göre, ekonomik gelişmede farklılığa yol açan unsur rejim tipi ya da yönetim tarzı değil devletin içinde bulunduğu koşullardır. Ekonomik gelişmenin sağlanması için gelişmeyi hedefleyen bir devletin olması gerekmektedir. Söz konusu devletin demokrasiyle yönetilmesi ya da otoriter bir rejime sahip olması belirleyici olmamakta, bunun yerine ülke çıkarlarının bireysel çıkarların üzerinde tutularak ekonomik gelişmenin sağlanması belirleyici olmaktadır. Bu çerçevede bakıldığında politik rejim ile ekonomik gelişme arasında net bir ilişki kurulamamaktadır (Şanlısoy, 2010).

Diğer taraftan bir ülkede gelişme hızının zorunlu olarak politik rejimin doğasına belirlenemeyeceğini savunan Adejumobi, otoriter rejime sahip bazı ülkelerin ekonomik disiplin ve yapısal reformların uygulanması için önemli bir esneklik gösterdiğini ve bu bağlamda bariz bir büyüme sağlandığını belirtmektedir (Doğan, 2005). Benzer bir görüş Rao tarafından öne sürülmekte ve tasarruf ve ekonomik büyümeyi tetikleyici etkisi nedeniyle diktatörlüğün kalkınmadaki önemi vurgulanmaktadır.

Benzer çalışmaları çoğaltmak mümkündür. Yapılan çalışmalarda genel olarak otoriter rejimlerde de demokrasilerde olduğu gibi ekonomik gelişmenin sağlanabileceği belirtilmekte ve dolayısıyla politik rejimin gelişme üzerinde net bir ilişkisinin olmadığı savunulmaktadır.

3. SİYASİ İSTİKRAR VE EKONOMİK GELİŞME ARASINDAKİ İLİŞKİ

Ekonomik gelişme üzerine yapılan çalışmalarda çoğunlukla demokrasinin etkisi üzerine durulduğu ve demokrasinin ekonomik gelişmenin ön koşulu olduğu tezinden hareketle yola çıkıldığı görülmektedir. Hâkim anlayışa göre, özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler karşılaştırılınca demokrasinin ekonomik gelişme için itici güç olduğu belirtilmektedir. Hiç kuşkusuz demokratik yönetimlerin gelişme üzerine olumlu etkileri mevcuttur. Ancak yapılan araştırmalarda kesin bir yargıya varılmadığı ve iki kavram arasında değişken bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Demokrasinin ekonomik gelişme üzerinde tek ve doğrudan etkisinin olduğu varsayımının ispatlanamaması, ekonomik gelişme üzerinde etkili olan unsurların araştırılmasını da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede özellikle öne çıkan unsur siyasi istikrar olmuştur.

Siyasi istikrar ya da istikrarsızlık birçok ekonomist tarafından ülke ekonomisini ciddi şekilde etkileyen bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Öncelikle siyasi istikrarsızlık durumu, politikacıların ufkunu daralttığı için optimum sonuçlar doğuracak kararlar verilememektedir (Akıncı, 2015). Siyasi istikrarsızlığın hâkim olduğu ülkelerde iktidar sahipleri geleceğe yönelik kaygıları nedeniyle uzun vadeli ve verimli yatırımlar yerine kısa vadeli ve verimsiz yatırımlar yaparak iktidar yarışını kazanmaya çalışmaktadırlar. Bu durum ise ülkenin ekonomik alanda gelişmesini engellemektedir. Diğer taraftan yine siyasi istikrarsızlık nedeniyle ortaya çıkan belirsizlik durumu politikacıların seçim dönemlerinde tekrar iktidara gelebilmek amacı ile seçim ekonomisi olarak adlandırılan iktisat politikalarını uygulamalarına sebep olmaktadır. Seçim dönemlerinde uygulanan bu iktisat politikalarının finansmanı çoğunlukla vergilerden karşılanmakta ya da borçlanma yoluyla sağlanmaktadır. Dolayısıyla seçim sonuçlarını değiştirmeye yönelik olarak gerçekleştirilen bu politikalar ve yapılan harcamalar sonrasında ülke ekonomisi üzerine yeni bir yük haline gelmektedir (Kuşat ve Dolmacı, 2011).

Siyasi istikrarsızlık durumu politikacıları etkilediği gibi piyasadaki diğer aktörleri de olumsuz yönde etkileyerek öngörülü davranmalarını engellemekte ve dolayısıyla yatırımcıların risk almaktan kaçınmalarına neden olmaktadır.

Bu çerçevede bakıldığında yatırımcıların geleceği görebilmesi ve öngörülü davranabilmesi ancak siyasi istikrar ile mümkün olmaktadır. İstikrarın hâkim olduğu bir ortamda yatırımcılar uzun vadeli planlar yapabilmekte ve bu da uzun vadeli ve kalıcı ekonomik faaliyetlerin önünü açmaktadır (Akıncı, 2015). Ekonomik gelişmenin sağlanması için siyasi istikrarın önemi üzerinde duran İnsel'e göre; "İktisadi gelişmenin bir toplumda süreklilik kazanabilmesi için girişimcilerin geleceği öngörebilme ufuklarının mümkün olduğunca uzak olması gerekir. Bunu sağlayan temel unsur, iktisadi faaliyeti belirleyen kurumsal çerçeveyi oluşturan siyasal verilerdeki istikrardır. Bir toplumda siyasal istikrarın varlığı, girişimcilerin geleceği tahmin edebilme yeteneklerinin gelişmesine, dolayısıyla da daha uzun vadeli ve kalıcı iktisadi faaliyetlere yönelmelerine yol açar. O halde, kalkınma için siyasal istikrarın zorunluluğundan söz edilebilir" (Doğan, 2005).

Siyasi istikrarsızlığın ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkilediği diğer bir nokta beşerî sermaye göçüne neden olmasıdır. Siyasi istikrarsızlığın hâkim olduğu ülkelerde gelecek öngörüsünün zayıf olması ve ekonomik ve siyasi açıdan güvenilir bir ortamın olmaması bireylerin yurtdışına göç etmelerine sebep olabilmektedir. Bununla birlikte ülke içinde bölgesel düzeyde yaşanan istikrarsızlık da benzeri bir etkiye sebep olmaktadır. Ülke içinde siyasi istikrarsızlığın yoğun olarak yaşandığı bölgelerden daha az yaşandığı bölgelere doğru beyin göçünün gerçekleşmesi bölgesel düzeyde gelişme farklılıklarına yol açabilmektedir (Şanlısoy ve Kök, 2010). Diğer taraftan istikrarsızlık unsuru ülkedeki birikmiş sermayenin de yurtdışına kaçmasına sebep olabilmektedir. Ülkede hâkim olan istikrarsızlık ortamı yerli yatırımcıların daha güvenli olarak gördükleri ülkelere yatırım yapmalarına neden olabildiği gibi, yabancı yatırımcıların da söz konusu istikrarsızlık nedeniyle risk almaktan kaçınarak yatırım yapmamaları sonucunu doğurabilmektedir. Günümüzde küreselleşmeyle birlikte sermayenin hareket alanı genişlemiş ve yatırımlarını farklı bölgelerde yapabilme imkânı doğmuştur. Bu durum gerek yabancı sermayenin gerekse yerli sermayenin hareket alanını genişletmiş ve istikrarın hâkim olduğu alanlara yönelmelerini kolaylaştırmıştır. Bu çerçevede düşünüldüğünde siyasi istikrarsızlık durumu yabancı ve yerli sermayelerin kolaylıkla farklı ülkeleri tercih etmelerine neden olabilmekte bu da ekonomik gelişme üzerinde olumsuz etkiye yol açmaktadır.

Siyasi istikrarsızlık nedeniyle gelişmenin olumsuz yönde etkilendiği bir diğer nokta kamu harcamalarıdır. Siyasi istikrarsızlığın neden olduğu sorunlar ekonomik gelişme düzeyini olumsuz yönde etkilemekte bu da kamu gelirlerinde bir düşüşe yol açmaktadır. Özellikle düşük büyüme düzeyi kamu harcamalarının finansmanını azaltmakta bu da bütçe açıklarının ve dolayısıyla kamu borçlanmalarının artmasına sebep olmaktadır (Şanlısoy, 2010).

Yapılan çalışmalar siyasi istikrarın ekonomik gelişme için ciddi bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Siyasi istikrar ve ekonomik gelişme üzerine yapılan çalışmalarda çoğunlukla siyasi istikrarsızlık durumunun ülke ekonomisinde ciddi zararlara sebep olduğu sonucuna varılmış ve bu çerçevede siyasi istikrarın ekonomik gelişme için öncelikli unsurlar arasında yer aldığı kanaatine varılmıştır. Diğer taraftan belirtmek gerekir ki siyasi istikrar sadece demokrasilerde karşımıza çıkan bir olgu değildir. Aksine demokratik rejimlerde siyasi istikrarsızlığın ortaya çıkması olası bir durumdur. Ancak otoriter rejimler düşünüldüğünde siyasi istikrarsızlık durumunun nadir olarak görülmekte, siyasi istikrar ise bu rejimlerin en önemli özelliklerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Hatta bu görüşü destekleyerek, otoriter rejimlerin siyasi istikrara sahip oldukları için ekonomik gelişme üzerinde olumlu sonuçlara yol açtığını gösteren çalışmalar da mevcuttur. Bu çerçevede değerlendirildiğinde ekonomik gelişmenin sağlanması, o ülkede siyasi istikrarın mevcut oluşunu gösteren unsurlar arasında yer alabilir.

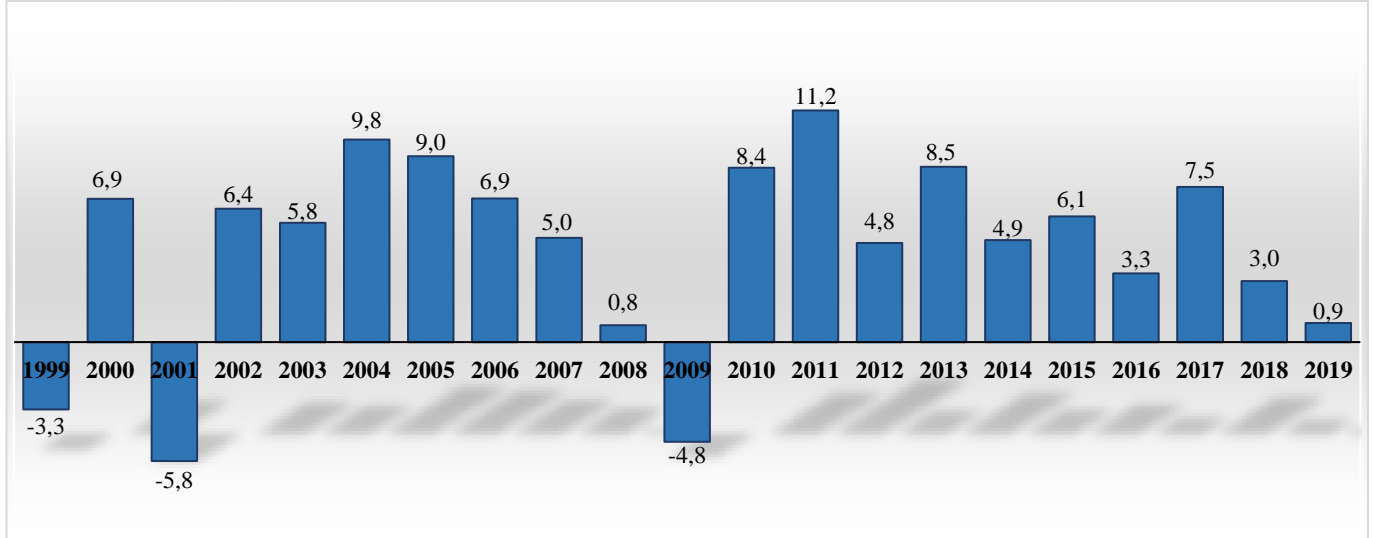
4. TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu bölümünde ekonomik gelişmişlik, istikrar ve demokrasi ilişkisi Türkiye örneği çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu bağlamda özellikle 2002 sonrası dönem ele alınmıştır. Bu dönemin ele alınmasındaki sebep siyasi istikrarın bu dönemle birlikte sağlanmış olmasıdır. Bilindiği gibi Türkiye, uzun yıllar gerek siyasi gerekse iktisadi olarak istikrarsızlığın hâkim olduğu bir ülke durumundaydı. Türkiye'de yaşanan istikrarsızlık ortamının en önemli sebepleri; askerinin siyasete müdahalesi, koalisyon hükümetleri, ekonomik istikrarsızlık, iktidar-muhalefet ilişkileri, demokrasinin kurumsallaşmamış olması ve seçimlerin sıklığı olarak sıralanabilmektedir. 2002 yılına gelindiğinde ise, Kasım ayında yapılan erken genel seçimler sonrasında Adalet ve Kalkınma Partisinin tek başına iktidar olduğu bir süreç başlamıştır (Bayrak ve Kanca, 2013). Uzun yıllar koalisyon hükümetleri tarafından yönetilen ve çeşitli nedenlerden dolayı istikrarsızlığın hâkim olduğu bir ülke için bir partinin tek başına iktidara gelmesi hiç kuşkusuz önemli bir noktadır. Dolayısıyla 2002 yılıyla başlayan tek parti iktidarını siyasi istikrarın sağlandığı dönem olarak değerlendirebiliriz.

Bir önceki başlıkta da ele alındığı gibi ekonomik gelişme için siyasi istikrar ciddi bir öneme sahiptir. Siyasi istikrarsızlığın hâkim olduğu ülkelerde hem yabancı yatırımlar hem de yerli yatırımlar azalmaktadır. Bununla birlikte ekonomik faaliyetler açısından güvensiz bir ortam oluşmakta ve fiziki ve beşerî sermayenin kaybına yol

açmaktadır. Politikacılar açısından da söz konusu istikrarsızlık ortamı uzun vadeli ve kalıcı kamusal yatırımlar yapamamalarına neden olmaktadır. Diğer taraftan aksi düşünüldüğünde siyasi istikrarın ekonomik gelişmeye ciddi bir katkı sağlayacağı beklenmektedir. Ekonomik faaliyetler açısından güvenli bir ortamın varlığı yabancı yatırımcıları çekeceği gibi yerli yatırımcılarında ülkeye yatırım yapmalarına yol açacak, fiziki ve beşerî sermayenin kaybını engelleyecek, politikacıların ise daha verimli kamusal yatırımlar yapmasını sağlayacaktır. Tüm bunlar ele alındığında Türkiye'nin siyasi istikrarın sağlandığı dönemle birlikte ekonomik büyüme değerlerine bakmak yerinde olacaktır.

Tablo 1: Ekonomik Büyüme (Yüzde)

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2019, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2019-33820> (15.06.2021).

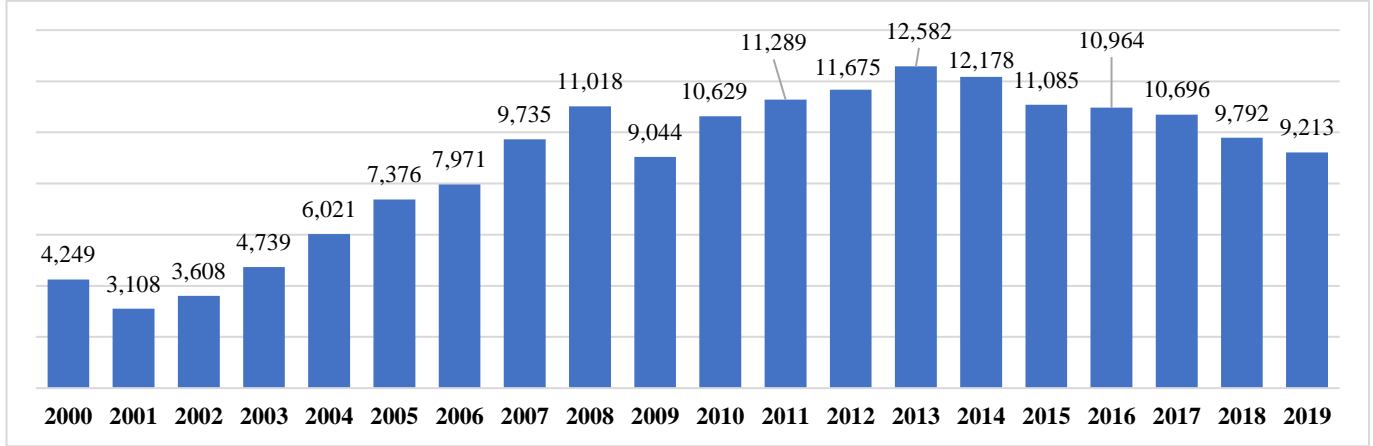
Yukarıdaki tabloda da görüleceği gibi Türkiye 2000 yılında %6,9'lık bir büyüme gerçekleştirmiş, 2001 yılında yaşanan kriz nedeniyle yaklaşık %6 oranında bir daralma söz konusu olmuştur. 2002 dönemi ve sonrası ise siyasi istikrarın sağlandığı yıllar olarak değerlendirilmektedir. 2001 krizini takip eden 2002 ve 2003 yıllarında büyümenin önce %6,4 sonra %5,8 oranında gerçekleştiği görülmektedir. 2004 ve 2005 döneminde ise büyüme oranı önceki yıllara göre artmış ve %9'ları aşmıştır ancak takip eden 3 yılda ekonomik performans ciddi oranda düşmüştür. 2009 yılında ise yaşanan küresel kriz Türkiye'yi de etkilemiş ve bu bağlamda %4,8'lik bir daralma gerçekleşmiştir. 2001 krizi sonrasında olduğu gibi 2009 krizi sonrasında iki yılda da kriz sonrası toparlanma dönemi olarak yine %8,4 ve %11,2'lik bir büyüme gerçekleşmiş ancak yine takip eden yıllarda büyümede ciddi bir yavaşlama yaşanmıştır. 2012 sonrası dönemde ise 2013, 2015 ve 2017 yıllarında sırasıyla %8,5, %4,9 ve %6,1'lik üzerinde büyüme gerçekleşmiş ancak diğer dönemler %3-4'lük daralmalar söz konusu olmuştur. Özellikle 2017 sonrası ciddi bir daralma yaşandığı görülmektedir.

Hükümet dönemleri çerçevesinde bakıldığında; 2003-2007 yıllarını kapsayan 1. AKP hükümeti döneminde yıllık ortalama %7,5', 2007-2011 yıllarını kapsayan 2. AKP hükümeti döneminde (2009 krizinin de etkisiyle) yıllık ortalama %2,4 ve son olarak 2011-2014 yıllarını kapsayan 3. AKP hükümeti döneminde ise yıllık ortalama %4,5'lik bir büyümenin yaşandığı görülmektedir (Sungur, 2015). 2015-2018 arasındaki süreçte 4 hükümet kurulmuştur. Bu süreç her ne kadar AKP dönemi olsa da kısmen istikrarsızlık olarak değerlendirilebilmektedir. Söz konusu dönemde ortalama %4,9'luk bir büyümenin olduğu görülmektedir. 2018-2019 yıllarında ise ciddi bir daralma söz konusu olmuştur.

Bu dönemi siyasi istikrarın sağlandığı yıllar olarak değerlendirdiğimizde, istikrarsızlığın hâkim olduğu 2002 öncesi dönemle karşılaştırmak bir zorunluluktur. Bu bağlamda 1991-2001 yılları arasındaki döneme bakıldığında büyüme oranının %2,4 olduğu görülmekte ve bu dönem ekonomi için kayıp yıllar olarak ifade edilmektedir (Üzümcü, 2008). Buna karşılık 2002 sonrası döneme bakıldığında yıllık ortalama %5,4 oranında büyüme gerçekleştiği görülmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında ve 2009 küresel krizi de hesaba katıldığında siyasi istikrarın ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yarattığı söylenebilir ancak yine de istikrarlı bir büyüme sağlanamamıştır.

Diğer taraftan söz konusu dönem içinde kişi başına düşen gelire baktığımızda da benzer bir sonuçla karşılaşmaktayız. Aşağıdaki tablodan da görülebileceği gibi AKP'nin iktidara geldiği 2002 tarihinde kişi başına düşen GSYH 3,608 dolar iken bu oranın 2008 tarihine kadar düzenli bir şekilde arttığı ve 2008 de 11,018 dolara ulaştığı görülmektedir. 2009'da, krizin de etkisiyle 9,044 dolara gerilemiş sonraki yıllarda ise, önceki döneme nazaran daha yavaş bir yükselme gerçekleşmiş ancak 2013 tarihinden itibaren tekrar düşüşe geçmiştir. Son olarak 2019 yılına bakıldığında kişi başına düşen GSYH'nin 9,213 dolara kadar düştüğü görülmektedir.

Tablo 2: Kişi Başına Düşen GSYH (ABD Doları)

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2019, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2019-33820> (15.06.2021).

Diğer taraftan ele alınan dönem gelir dağılımı açısından da incelenebilir. Gelir dağılımı bir ülkede, belirli bir dönemde üretilen milli gelirin; bireyler, gruplar veya üretim ögeleri arasındaki dağılımı olarak ifade edilmektedir (Aktan ve Vural, 2002). Bununla birlikte gelir dağılımı; fonksiyonel gelir dağılımı, bireysel gelir dağılımı, bölgesel gelir dağılımı ve sektörel gelir dağılımı olarak dörde ayrılmaktadır. Gelir dağılımı eşitsizliğinin belirlenmesinde bireysel gelir dağılımına bakılmakta, böylelikle milli gelirin bireyler ya da hane halkları arasındaki eşit olmayan dağılımı ortaya konulmaktadır (Çalışkan, 2010). Gelir dağılımı adaletsizliğinin ölçülmesinde çoğunlukla Gini Katsayısından¹ yararlanılmaktadır.

Bu bağlamda OECD'nin gelir dağılımı adaletsizliğine dair verilerinden yararlanarak Türkiye'nin gelir dağılımı adaletsizliği konusunda ne durumda olduğuna bakılabilir. OECD'nin 2011 gelir dağılımı adaletsizliği raporunda OECD ülkeleri arasında gini katsayısı ortalaması 0,31, en adaletli dağılımın gerçekleştiği ülkelerin gini katsayısı ise 0,25'tir. Buna karşılık Türkiye'nin gini katsayısı ise 0,41'dir ve OECD ülkeleri arasında gelirin en adaletsiz dağıtıldığı 3. ülkedir (Civan, 2015). Diğer tarafta yüzdeler dilimlerinden bakıldığında en yoksul %10'luk kesim ile en zengin %10'luk kesim karşılaştırılmaktadır. OECD ülkeleri arasında bu karşılaştırmanın ortalaması 9,6'dır, yani en zengin %10, en yoksul %10'dan 9,6 kat daha fazla gelir elde etmektedir. Türkiye'de ise bu oran 15,2 ile OECD ülkeleri arasındaki en kötü 4. ülkedir². OECD'nin gelir dağılımı adaletsizliğine yönelik son raporu ise 21 Mayıs 2015 tarihinde yayınlanmıştır. Söz konusu raporda Türkiye'nin gelir dağılımı adaletsizliğinde ilerleme kaydettiği belirtilmiş ancak yine de 0,41 gini katsayısıyla adaletsizliğin en yüksek olduğu 2. ülke olmuştur. Son olarak 2018 ve 2019 yıllarında sırasıyla gini katsayısı 0,40 ve 0,39 olarak hesaplanmıştır (Eğilmez, 2020). Her ne kadar kısmen bir iyileşme var gibi gözükse de Türkiye hala gelir dağılımı adaletsizliğinin en yüksek olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. (Karluk, 2015).

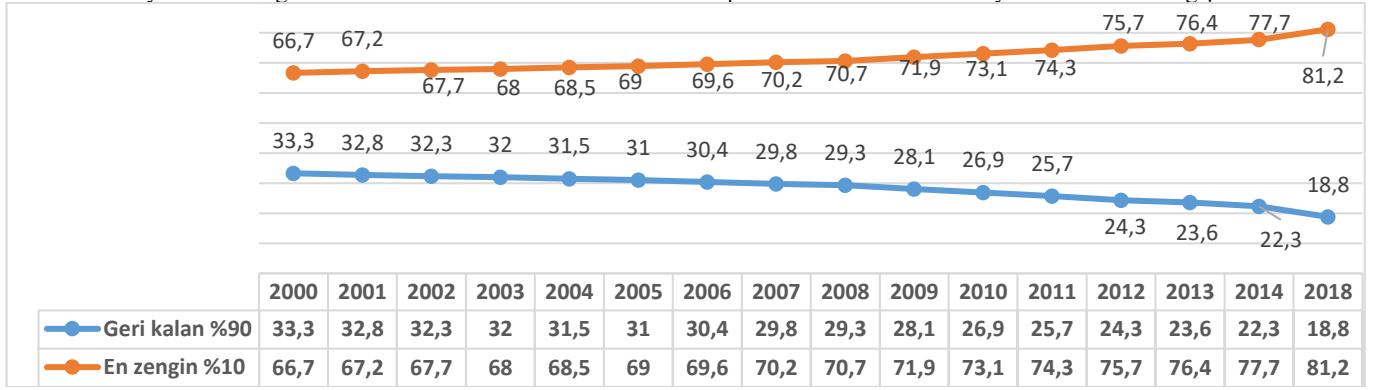
OECD'nin verilerine bakıldığında bile Türkiye'nin gelir dağılımı konusunda ciddi bir ilerlemede kaydedemediği, dolayısıyla ekonomik büyümenin toplumsal refahı arttırmada yeterli olmadığı görülmektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizlik, milli gelirden büyük oranda, nüfusun çok sınırlı bir bölümünü oluşturan zengin kesimin faydalandığını göstermektedir. TÜİK tarafından 2016 yılında yapılan gelir dağılımı araştırması da bu durumu doğrulamaktadır. Söz konusu araştırmaya göre Türkiye'de 2015 yılında, nüfusun en zengin yüzde 20'lik kısmı toplam milli gelirin yüzde 46,5'ini alırken, geri kalan yüzde 57,5 nüfusun yüzde 80'i tarafından paylaşılmaktadır (Durmuş, 2016).

Toplumdaki ekonomik adaletsizliği çarpıcı bir şekilde ortaya koymak adına servet dağılımında yaşanan değişime de bakmak gerekmektedir. Öncelikle gelir dağılımı ve servet dağılımı arasındaki farka bakacak olursak; gelir dağılımı bireylerin veya hane halklarının bir yıl içinde elde ettikleri gelirleri karşılaştıran bir yöntem iken, servet dağılımı bireylerin yıllar içinde elde ettikleri birikimleri karşılaştıran bir yöntemdir. Servet dağılımı hesaplanırken kişilerin banka mevduatları, tahvil ve bono gibi menkul kıymetleri, hisse senetleri, şirket ortaklıkları ve ev, arsa, iş yeri gibi gayrimenkulleri hesaba katılmaktadır.

¹ Gini katsayısının hesaplanmasında nüfus belirli yüzdeler dilimlere ayrılmakta (%10 ya da %20'lik dilimler gibi) ve bu yüzdeler dilimlerin milli gelirden aldıkları paylar hesaplanmaktadır (Ceylan, 2014). Bu hesaplamadan sonra ortaya çıkan oran 1 ile 0 arasındadır. Ortaya çıkan 1 ile 0 arasındaki değerlerde 1 en adaletsiz dağılımı göstermekte, 0 ise en adaletli dağılımı göstermektedir. Dolayısıyla bir ülkede gelir dağılımı ne kadar adaletli ise gini katsayısı 0'a o kadar yakındır, ne kadar adaletsiz ise gini katsayısı 1'e o kadar yakındır.

² <http://www.oecd.org/social/income-distribution-database.htm>

Tablo 3: Türkiye’de En Zengin %10 ile Geri Kalan %90’lık Kesimlerin Toplam Servetten Aldıkları Payın Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Credit Suisse Küresel Zenginlik Veri Kitabı 2014 & 2018’den aktaran Uluslararası Şeffaflık Derneği, <https://www.seffalik.org/wp-content/uploads/2019/12/Türkiyede-Gelir-ve-Servet-Eşitsizligi.pdf> (15.06.21)

Yukarıdaki tabloda Türkiye’de en zengin %10’luk kesim ile geri kalan %90’lık kesimin servetten aldıkları payın yıllar içindeki değişimi gösterilmektedir. Bu tabloya göre 2002 yılında en zengin %10’luk kesimin toplam servetten aldığı pay %67,7 iken geri kalan %90’lık kesimin payı %32,3’tür. Tablodan da görülebileceği gibi bu oranın 2018’e kadar %10’luk kesim lehine hızla değiştiği görülmektedir. 2011 yılında %10’luk kesimin aldığı pay %74,3’e yükselmiş, geri kalan %90’lık kesimin payı ise %25,7’e gerilemiştir. Son olarak 2018 yılına bakıldığında %10’luk kesimin toplam servetten aldığı payın %81,2’ye yükseldiği, geri kalan %90’lık kesimin toplam servetten aldığı payın ise %18,8’e gerilediği görülmektedir.

Servet dağılımında yaşanan bu adaletsizlik aynı zamanda gelir dağılımı adaletsizliğinin de en önemli sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir. Servetin, toplumun çok küçük bir kısmını oluşturan %10’luk kesimin elinde toplanması, bu kesime hem ekonomik hem de Türkiye gibi bir ülkede siyasi bir güç kazandırmaktadır. Bununla birlikte tasarruf yapma olanağını arttırmakta, bu kesimin yüksek reel faizler sayesinde sürekli bir gelir artışına sahip olmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla bu kesimin servetten aldığı pay giderek artmaktadır. Aksi düşünülürse ise ekonomik alanda yaşanan bu adaletsizlikler yoksulluğun giderek artmasına ve kemikleşmesine yol açmaktadır.

Türkiye’nin siyasi istikrarın sağlandığı 2002 sonrası ekonomik tablosuna bakıldığında ekonomik büyümenin sağlandığı görülmekte ancak bu büyümenin toplumun en zengin kesimlerinin lehine olacak şekilde dağıldığı görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu dönem, zenginleri daha zengin yapacak buna karşılık yoksulları daha yoksul yapacak bir ekonomik adaletsizlik dönemi olarak ifade edilebilir.

Bu çalışmanın temel konusu siyasi istikrarın sağlandığı dönemlerde ekonomik büyüme ve gelişme etkilerinin analiz edilmesi ve söz konusu değişimlerin demokratikleşme sürecine nasıl bir etkide bulunduğu. Bu bağlamda Türkiye’deki gelişmeleri değerlendirmek için politik haklar ve sivil özgürlükler gibi demokrasi unsurlarının da değerlendirilmesi gerekir. Freedom House tarafında yayınlanan özgürlük raporları, The Economist dergisi tarafından yayınlanan Demokrasi Endeksi ve World Justice Project tarafından yayınlanan Hukukun Üstünlüğü Endeksi, Türkiye’deki gelişmelerin değerlendirilmesi açısından ele alınacak analizlerdir.

Bilindiği gibi uluslararası bağımsız bir sivil toplum kuruluşu olan Freedom House her yıl düzenli olarak ülkelerin; “Basın Özgürlüğü Raporu”, “İnternet Özgürlüğü Raporu” ve “Özgürlük Endeksi”lerini yayınlamakta ve ülkelerin bu alanlardaki ilerlemelerini ya da gerileme durumlarını yayınlamaktadır. Freedom House Özgürlük Endeksi’nde değerlendirmeler sivil özgürlükler ve politik haklar olmak üzere iki alanda ele alınmakta ve ülkelerin özgürlük oranları belirlenmektedir. Ülkeler aldıkları özgürlük oranı çerçevesinde; “özgür”, “kısmen özgür” veya “özgür değil” kategorilerinden hangisinde yer aldıkları belirlenmektedir. Özgürlük Endeksinde yer alan değerlerde 1’e yaklaşıldıkça özgürlük oranı artmakta, 7’ye yaklaşıldıkça özgürlük oranı azalmaktadır.

Tablo 4: Türkiye Özgürlük Endeksi

Yıllar	Endeks	Politik Haklar	Sivil Özgürlükler
2002	4,5	4	5
2003	4,5	4	5
2004	4,5	4	5
2005	3	3	3
2006	3	3	3
2007	3	3	3
2008	3	3	3
2009	3	3	3
2010	3	3	3
2011	3	3	3

2012	3	3	3
2013	3,5	3	4
2014	3,5	3	4
2015	3,5	3	4
2016	3,5	3	4
2017	4,5	4	5
2018	5,5	5	6
2019	5,5	5	6

Kaynak: Freedom House Dünya Özgürlük Endeksi verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur. <https://freedomhouse.org> (15.06.2021)

Türkiye'nin Özgürlük Endeksi'ndeki durumuna bakıldığında 2002 yılında; sivil özgürlükler puanı 5, politik haklar puanı 4, özgürlük oranı ise 4,5 olarak belirlenmiştir. Türkiye bu puanlama çerçevesinde "kısmen özgür" ülkeler arasında yer almıştır. Bu değerler 2004 yılına kadar sabit kalmış, 2005-2012 yılları arasında ise kısmen bir iyileşme görülmüş ve üç kategoride de puanlar 3'te sabitlenmiştir. 2013-2016 yılları arasında ise sivil özgürlükler alanında bir gerileme söz konusu olmuş ve 4 puana gerilemiş, özgürlük endeksi ise 3,5 olarak değişmiştir. 2017 yılında sonra ise söz konusu değerlerde gerileme devam etmiş, son olarak 2019 yılında sivil özgürlükler 6 puana, politik haklar ise 5 puana gerilemiş bununla bağlantılı olarak özgürlük endeksi 5,5 olarak değişmiştir. Türkiye 2018 yılı itibarıyla politik haklar ve sivil özgürlükler bağlamında en hızlı gerileyen ülkeler arasına girmiş ve "özgür olmaya" ülke olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Dağlar, 2019).

Türkiye'nin ele aldığımız dönem içindeki gelişmesini analiz edebilmemiz açısından faydalı olabilecek bir diğer kaynak, The Economist dergisi tarafından 2006 yılından beri yayınlanan Demokrasi Endeksi'dir. İlki 2006 da yapılan ve 2010'dan sonra her yıl düzenli olarak yayınlanan Demokrasi Endeksi, 167 ülkeyi kapsamakta ve bu ülkelerin demokratikleşme durumunu analiz etmektedir. Söz konusu araştırmada ülkeler; seçim süreci ve çoğulculuk, hükümetin işlevselliği, siyasi katılım, siyasi kültür ve sivil özgürlükler alanlarında değerlendirilmekte ve genel bir puan oluşturulmaktadır. Demokrasi Endeksinde ülkeler aldıkları puanlar çerçevesinde 4 kategoride değerlendirilmektedir. Bunlar; tam demokrasiler, kusurlu demokrasiler, hibrit rejimler ve otoriter rejimlerdir. Türkiye'nin Demokrasi Endeksi'ne bakıldığında 2006 yılındaki ilk araştırmada 5,70 puan alarak 88. sırada yer aldığı görülmekte ve hibrit rejimler kategorisinde yer almaktadır (Democracy Index, 2007-2008). 2008, 2010, 2011 ve 2012 yıllarındaki puanlamalarında kayda değer bir gelişme görülmemiştir (Democracy Index, 2010-2011). 2013 yılında 5,63 puanla 93. sıraya düşmüştür, 2014'te ise 5,12 puanla 98. sıraya gerilemiştir (Democracy Index, 2013-2014). 2015 endeksinde ise yine 5,12 puan alarak 97. sırada yer almıştır (Democracy Index, 2015). 2016 yılında sıralamadaki yerini korumuş, 2017 yılında ise 4,88 puan alarak 100. sıraya gerilemiştir. Son olarak 2018 ve 2019 yıllarında sırasıyla 4,37 ve 4,09 puan alarak 110. sıraya gerilemiştir.

Türkiye'nin demokrasi endeksinde bakıldığında özellikle son yıllarda demokratikleşme bağlamında herhangi bir gelişmenin yaşanmadığı aksine ciddi bir gerilemenin gerçekleştiği görülmektedir. Demokrasi endeksi çerçevesinde ele alınan diğer alanlardan, özellikle sivil özgürlükler kategorisi dikkat çekmektedir. 2006 yılında sivil özgürlükler alanındaki puan 5,59 iken 2015 yılına gelindiğinde bu puanın 2,94'e, 2019 yılında ise 2,35'e düşmüş ve bu bağlamda ciddi bir gerileme söz konusu olmuştur. Tablodan da görülebileceği gibi diğer alanlarda da gerilemeler yaşanmıştır ancak en dikkat çekici düşüş sivil özgürlükler alanında yaşanmıştır. Türkiye demokrasi endeksindeki kategorilerde ise, 2006 yılından beri hibrit rejimler³ kategorisinde yer almaktadır.

Tablo 5: Türkiye Demokrasi Endeksi

	Sıralama	Genel Puan	Seçim Süreci ve Çoğulculuk	Hükümetin İşlevselliği	Siyasi Katılım	Siyasi Kültür	Sivil Özgürlükler
2006	88	5,70	7,92	6,79	4,44	3,75	5,59
2008	87	5,69	7,92	6,07	4,44	5,00	5,00
2010	89	5,73	7,92	7,14	3,89	5,00	4,71
2011	88	5,73	7,92	7,14	3,89	5,00	4,71
2012	88	5,76	7,92	6,79	5,00	5,00	4,12
2013	93	5,63	7,92	6,43	5,00	5,00	3,82
2014	98	5,12	6,67	5,36	4,44	5,63	3,53
2015	97	5,12	6,67	5,36	5,00	5,63	2,94
2016	97	5,04	5,83	6,07	5,00	5,63	2,65
2017	100	4,88	5,33	6,07	5,00	5,63	2,35

³ Yeni tip otoriter rejimler olarak da adlandırılan hibrit rejimler, temsili demokrasi ve otoriter rejim unsurlarını bir arada barındırmaktadır. S. Levirskyve'nin rekabetçi otoriterizm olarak da ifade ettiği bu rejim tipinde, farklı siyasi partilerin seçimler aracılığıyla iktidar mücadelesi söz konusudur. Fakat bu mücadelede seçimlere hile karışması, kamu kaynaklarının adaletsiz dağılımı ve kullanımı, muhalefet unsurlarına yönelik baskı, devletin baskı aygıtlarının muhalefeti baskılamak ve gücünü zayıflatmak amacıyla kullanılması, haksız rekabet ortamının yaratılması ve yanı sıra demokrasinin birçok unsurunun engellenmesi söz konusudur (Levitskyve Way, 2010'dan aktaran Gökçe, 2019).

2018	110	4,37	4,50	5,00	5,00	5,00	2,35
2019	110	4,09	3,08	5,00	5,00	5,00	2,35

Kaynak: The Economist Dergisi Demokrasi Endeksi verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur. <https://www.economist.com/graphic-detail/2021/02/02/global-democracy-has-a-very-bad-year> (15.06.2021).

Son olarak Türkiye'nin demokrasi, insan hakları ve özgürlük alanlarında yaşanan değişimini değerlendirmemize fayda sağlayacak bir diğer önemli rapor, World Justice Project (WJP) tarafından 2008 yılından itibaren yayınlanan Hukukun Üstünlüğü Endeksidir. WJP, Hukukun Üstünlüğü Endeksini oluştururken, 8 farklı kategoride ülkelerin hukuki durumunu ele almaktadır. Bu kategoriler; Hükümet Yetkilerinin Kısıtlanması, Yolsuzluğun Önlenmesi, Yönetimde Şeffaflık, Temel Haklar, Düzen ve Güvenlik, İdari Yaptırımlar, Adil Hukuk ve Cezai Adalettir. Söz konusu kategoriler tek tek değerlendirilerek puanlama yapılmakta ve ülkelerin hukukun üstünlüğü endeksi oluşturulmaktadır. Hukukun Üstünlüğü Endeksi'nin puanlama sistemine göre ülkelerin puanları 1'e yaklaştığında hukukun üstünlüğünün sağlandığı, 0'a yaklaştığında ise hukuki normlardan uzaklaşıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte her kategoride ülkelerin sıralaması verilmektedir.

Türkiye'nin 2010–2019 yılları arasındaki Hukukun Üstünlüğü Endeksine bakıldığında neredeyse hiçbir alanda ilerleme sağlanmadığı aksine özellikle son yıllarda neredeyse her alanda gerilemenin söz konusu olduğu görülmektedir. Özellikle hükümet yetkilerinin kısıtlanması ve temel haklar alanlarında son yıllarda ciddi bir düşüş olduğu görülmektedir. Hükümet yetkilerinin kısıtlanması alanında 2016 yılında 113 ülke arasında 108. sırada iken bu oran 2019 yılında 126 ülke arasında 123. sıraya gerilemiştir. Söz konusu kategoride; yasama, yargı ve bağımsız kuruluşlar tarafından hükümetin denetlenebilirliği, görevin kötüye kullanılıp kullanılmadığı, hükümet dışı denetimin sağlanabilirliği gibi unsurlar değerlendirilmektedir. Temel haklar alanında ise 2016 yılında 113 ülke arasından 105. sırada iken, 2019 yılında 126 ülke arasında 122. sıraya gerilemiştir. Bu kategoride ise ayrımcılık, yaşam ve güvenlik hakkı, ifade özgürlüğü, din özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, gizlilik hakkı, işçi sınıfı hakları ve hukuki süreçler değerlendirilmektedir. Bu kategoriler dışındaki alanlarda da benzer şekilde düşüşlerin söz konusu olduğu aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 6: Türkiye Hukukun Üstünlüğü Endeksi

Yıllar	Hükümetin Yetkilerinin Kısıtlanması	Yolsuzluğun Önlenmesi	Yönetimde Şeffaflık	Temel Haklar	Düzen ve Güvenlik	İdari Yaptırımlar	Adil Hukuk	Cezai Adaleti
2010	0,37 31/35	0,55 16/35	0,34 22/35	0,42 33/35	0,66 18/35	0,43 26/35	0,61 14/35	0,68 14/35
2011	0,44 52/66	0,49 39/66	0,42 48/66	0,46 58/66	0,68 43/66	0,52 36/66	0,59 27/66	0,43 48/66
2012 & 2013	0,47 68/97	0,55 35/97	0,46 57/97	0,49 76/97	0,63 70/97	0,55 39/97	0,55 44/97	0,42 71/97
2014	0,46 72/99	0,55 35/99	0,42 69/99	0,47 78/99	0,67 67/99	0,54 38/99	0,52 47/99	0,39 62/99
2015	0,37 95/102	0,49 49/102	0,45 82/102	0,36 96/102	0,69 68/102	0,51 46/102	0,49 63/102	0,35 76/102
2016	0,32 108/113	0,48 58/113	0,42 96/113	0,34 105/113	0,59 98/113	0,44 84/113	0,46 86/113	0,40 75/113
2017 & 2018	0,30 111/113	0,50 54/113	0,42 93/113	0,32 107/113	0,52 106/113	0,44 84/113	0,44 94/113	0,40 74/113
2019	0,29 123/126	0,48 57/126	0,42 94/126	0,32 122/126	0,67 87/126	0,42 106/126	0,45 96/126	0,38 85/126

Kaynak: World Justice Project Hukukun Üstünlüğü Endeksi verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur. <https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index> (15.06.2021).

Ele alınan tüm verilere bakıldığında Türkiye'nin son yıllarda temel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü ve tabii ki demokrasi alanında ciddi bir gerileme yaşadığı görülmektedir. Bütün veriler açıkça gösteriyor ki Türkiye giderek hukuki ve demokratik normlardan uzaklaşarak otoriter bir sisteme doğru evrilmektedir.

5. SONUÇ

Siyasi istikrar birçok ekonomist tarafında ekonomik gelişmenin ön koşulu olarak değerlendirilmektedir. Siyasi istikrarın hakim olduğu ülkelerde, iktisadi yatırımlar açısından oluşan güven ortamı hem yerli hem de yabancı sermayedarların ekonomiye katkılarını arttırmakta, beşeri sermayenin kaybını azaltmakta ve uzun vadeli ve verimli yatırımların önünü açmaktadır. Sadece bu unsurlar bile siyasi istikrarın ekonomik gelişmeyi arttıracaklarını göstermektedir. Diğer taraftan ekonomik gelişme ve demokratikleşme de sıklıkla bir arada kullanılan ve birbirlerini çeşitli yönlerden etkileyen kavramlardır. Genel kanı ise ekonomik gelişmenin demokratikleşmeyi arttıracak, benzer şekilde demokratikleşmenin de ekonomik gelişmeye pozitif yönde katkı sağlayacağıdır.

Türkiye özelinde bakıldığında, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara geldiği 2002 sonrası dönem, ekonomik gelişme, istikrar ve demokrasi ilişkisinin değerlendirilebilmesi ve Türkiye'nin bu alanlardaki durumunun analiz

edilebilmesi için elverişli bir dönemdir. Gerek ekonomik gerek siyasi alanda uzun yıllar istikrarsız bir ortamın hâkim olduğu Türkiye’de 2002 seçimleri sonrası dönem siyasi istikrarın sağlandığı yıllar olarak değerlendirilebilmektedir. Teorik perspektifte bakıldığında siyasi istikrarın sağlanması ve günümüze kadar devam etmesi durumu ekonomik gelişmeyi de beraberinde getirmesi beklentisini doğurmaktadır. Bu çerçevede Türkiye’nin yıllara göre ekonomik büyüme oranlarına bakıldığında bu teorinin bir ölçüde de olsa doğrulandığı görülmektedir. Türkiye 2002 sonrası dönemde yıllık ortalama %5,4’lük bir büyüme gerçekleştirmiş ancak yine de tam anlamıyla istikrarlı bir büyüme gerçekleştirememiştir. Benzer şekilde kişi başına düşen gelir de, her ne kadar son yıllarda düşüşe geçmiş olsa da, 2002 sonrasında önemli oranda artmıştır. Ancak hem ekonomik büyüme oranı hem de kişi başına düşen gelirdeki artış bize ancak yüzeysel bir görünümün vermekte bir nevi göz boyamaktadır. Bir ülkede refah seviyesinin artıp artmadığı ya da hangi kesim için arttığı gelir dağılımı ve servet dağılımı verileriyle anlaşılabilir. Türkiye’nin gerek gelir dağılımı gerekse servet dağılımı verilerine bakıldığında ise karnesinin oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Gelir dağılımı adaletsizliğine dair verilerine bakıldığında Türkiye, 0,39 gini katsayısıyla gelir dağılımı adaletsizliğinin en yüksek olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. Benzer bir tablo servet dağılımı adaletsizliğinde daha çarpıcı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, Türkiye’de 2002 yılında en zengin %10’luk kesimin toplam servetten aldığı pay %67,7 iken geri kalan %90’ın payı %32,3 şeklindedir. 2018 yılına gelindiğinde ise bu oranlarda en zengin %10’luk kesim lehine ciddi bir değişim görülmektedir. 2018 yılında en zengin %10’un toplam servetten aldığı pay %81,2’ye çıkarken geri kalan %90’ın payı %18,2’ye gerilemiştir. Yani 2002 ve 2019 yılları arasında ekonomide görülen belli orandaki büyüme toplumsal refahı değil, toplumun küçük bir kısmını oluşturan zengin kesimin zaten yüksek olan refah düzeyini arttırmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi ekonomik gelişme ve demokrasi birbirlerini etkileyen unsurlar olarak değerlendirilmekte, genel düşünce ise iki kavramın birbirini pozitif yönde etkileyeceği şeklindedir. Ele aldığımız dönem çerçevesinde bakıldığında Türkiye’nin ekonomik açıdan kısmen gelişme göstermiş olması, demokrasinin de bu süreçte pozitif yönde etkileneceği düşüncesini beraberinde getirmektedir. Ancak Türkiye’nin demokrasi karnesine bakıldığında durum oldukça düşündürücüdür. Özgürlük Endeksinde 2002- 2019 dönemi içinde kayda değer bir ilerleme sağlayamamış, aksine özellikle 2017 sonrası dönemde ciddi bir gerileme söz konusu olmuştur. Demokrasi Endeksinde bakıldığında 2006 yılında 167 ülke arasından 88. sırada yer alan Türkiye, 2015 yılında 97. sıraya, 2019 yılında ise ciddi bir düşüşle 110. sıraya gerilemiştir. Son olarak Hukukun Üstünlüğü Endeksinde de benzer sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. Buradaki kategorilerden özellikle dikkat çeken ise temel haklar alanıdır. Türkiye 2019 Hukukun Üstünlüğü Raporunda temel haklar alanında 126 ülke arasından 122. sırada yer almaktadır.

Tüm bu veriler gösteriyor ki Türkiye siyasi istikrarın sağlandığı 2002-2019 dönemi boyunca ekonomik büyüme alanında bir gelişme göstermiştir ancak bu durum belirli bir kesim lehine sonuçlar doğurmuştur. Teorik perspektifte bakıldığında ekonomide yaşanan gelişmelerin demokratikleşmeye katkı sağlaması beklenmektedir. Ancak burada önemli olan unsur ekonomik büyümenin, iktidar tarafından uygulanan politikalarla toplumun tüm kesimlerinin refah düzeyini arttıracak şekilde etkilemesidir. Yani ekonomik büyümenin sağladığı niceliksel değişimin yanında niteliksel değişimlerin de sağlanarak ekonomik gelişmişliğin artırılmasıdır. Ekonomik büyümenin belirli bir kesimin lehine gerçekleşiyor olması ve buna karşılık yoksulluğun kemikleşmeye başlaması ve hak ve özgürlükler açısından sürekli bir geriye gidiş durumunda refah düzeyinin artmasından bahsedilemeyeceği gibi ekonomik büyüme de bir başarı olarak lanse edilemez. Burada önemli olan toplumun tüm kesimlerini içine alan, refah düzeyini özellikle yoksul kesimler lehine arttırmayı hedefleyen politikaların hayata geçirilmesidir.

KAYNAKÇA

Agrast, D. Mark, Botero, C. Juan, Martinez, Joel, Ponce, Alejandro, Pratt, S. Christine, “The World Justice Project Rule Of Law Index 2012-2013”, The World Justice Project, 2013, <http://worldjusticeproject.org/publication/rule-law-index-reports/rule-law-index-2012-2013-report>

Akıncı, A. 2015. Demokrasi ile Siyasal İstikrar ve Kalkınma Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 10 (10), 41-60. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8556>

Aktan, C. Can, Vural, İ. Yaşar. 2002. “Gelir Dağılımında Adalet(siz)lik ve Gelir Eşit(siz)liği: Terminoloji, Temel Kavramlar Ve Ölçüm Yöntemleri”, Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara. <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/aktan-vural-gelir-dagilimi.pdf>

Arslan, Ünal, Doğan, Cem, 2004. “Demokrasi Ve Ekonomik Büyüme”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt:1, sayı:1.

Bayrak, Metin, Kanca, Osman Cenk. 2013. “Türkiye’de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik Ve Siyasi Gelişmelerin Seyri”, Akademik Bakış Dergisi, sayı:23, Mart-Nisan 2013, Kırgızistan.

- Beşkaya, Ahmet, Manan, Ömer. 2008. “Demokrasi İle Ekonomik Büyüme-Kalkınma Arasındaki İlişki Ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi, Cilt:10, Sayı:1-2.
- Ceylan, Onur, 2014. “Gini Katsayısı ve Türkiye Örneği”, <http://piyasarehberi.org/ekonomi/83-gini-katsayisi-ve-turkiye-ornegi>
- Civan, Abdülkadir. 2015. “Türkiye’de Gelir ve Varlık Dağılımı Eşitsizliği”, İstanbul Enstitüsü, Ekonomi Çalışmaları Merkezi, Mayıs 2015.
- Çalışkan, Şadan, 2010 “Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk”, Sosyal Siyaset Konferansları, sayı:59, 2010/2.
- Çukurçayır, Sinan, Tezcan, Keramettin, 2011. “Demokratikleşme ve Ekonomik Kalkınma: Etkileşim Analizi”, Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, cilt:6, sayı:2.
- Dağlar, Ali, 2019. “Türkiye Özgür Ülke Liginde Küme Düştü: Özgür Olmayan Ülke”, Independent Türkçe, 2019, <https://www.indyrturk.com/node/5816/haber/turkiye-ozgur-ulke-liginde-kume-dustu-ozgur-olmayan-ulke>
- Doğan, Adem, 2005. “Demokrasi ve Ekonomik Gelişme”, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, sayı:25, Temmuz – Aralık 2005.
- Durmuş, Mustafa, 2016. “Hem Gelir Hem de Servet Bölüşümünde Adaletsizlik Artıyor”, 2016, <http://mustafadurmusblog.blogspot.com/2016/12/turkiyede-gelir-ve-servet-bolusumu.html>
- Eğilmez, Mahfi, “Gelir Dağılımında Son Durumu”, <https://www.mahfiegilmez.com/2020/12/gelir-daglmnda-son-durum.html>
- Gökçe, Ali Fuat, 2019. “Hibrid Rejimlerde Hükümet Sistemleri Ve Demokrasi”, ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, Cilt:6, Sayı: 15, s.145-160.
- Karluk, Rıdvan, “OECD: Türkiye Gelir Dağılımı En Bozuk Ülkeler Arasında”, <https://www.turkishnews.com/content/2015/05/31/oecd-turkiye-gelir-dagilimi-en-bozuk-ulkeler-arasinda/>
- Kuşat, Nurdan, Dolmacı, Nilgün, 2011. “Kamu Tercihi Teorisi Çerçevesinde Seçim Ekonomisi Kavramının Değerlendirilmesi”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, cilt:12, sayı:1, s.129-146.
- Sungur, Onur, 2015. “2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma ve Dış Ticarete Gelişmeler”, Toplum ve Demokrasi, 9 (19-20), Ocak-Aralık 2015.
- Şanlısoy, Selim, Kök, Recep, 2010. “Politik İstikrarsızlık - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987-2006)”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:25, Sayı:1.
- Şanlısoy, Selim, 2010. “Politik İstikrarsızlık – Ekonomik Süreç Politikaları Etkileşimi”, Sosyo Ekonomi Dergisi, cilt: 13, Sayı:13.
- TUİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2019, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2019-33820>
- “Türkiye Ekonomisi”, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Nisan 2016, s.16.
- Üzümcü, Adem, 2008. “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Kalkınma Dinamikleri 1923-2007”, Türkiye’nin Ekonomi-Politikleri 1923-2007 (Editörler: Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır ve Adem Üzümcü), Orion Yayınları, Ankara.
- Capital, 2001, “En İyi Demokrasi”, <http://www.capital.com.tr/makro-ekonomi/en-iyisi-demokrasi-haberdetay-2256>
- <http://www.oecd.org/social/income-distribution-database.htm>
- Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>
- Freedom House, “Freedom In The World 2015”, Freedom House, “Freedom On The Net Turkey”, <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2015/turkey>
- Freedom House, “Freedom In The World 2016”, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2016>
- The Economist, “Democracy Index 2007”, http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_TABLE_2007_v3.pdf
- The Economist, “Democracy Index 2008”, <http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy%20Index%202008.pdf>

The Economist, “Democracy Index 2010”, https://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf

The Economist, “Democracy Index 2011”, <https://www.ciaonet.org/attachments/19462/uploads>

The Economist Intelligence Unit, “Democracy Index 2012”, https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex12

The Economist Intelligence Unit, “Democracy Index 2013”, https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=Democracy0814

The Economist, “Democracy Index 2014”, <http://www.sudestada.com.uy/Content/Articles/421a313a-d58f-462e-9b24-2504a37f6b56/Democracy-index-2014.pdf>

The Economist Intelligence Unit, “Democracy Index 2015”, <http://www.yabiladi.com/img/content/EIU-Democracy-Index-2015.pdf>

The Economist Intelligence Unit, “Democracy Index 2016”, https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2016

The Economist Intelligence Unit, “Democracy Index 2017”, https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2017

The Economist Intelligence Unit, “Democracy Index 2018: Me Too?”, <https://www.eiu.com/n/democracy-index-2018/>

The Economist Intelligence Unit, “Democracy Index 2019”, <http://www.eiu.com/topic/democracy-index/>

World Justice Project, “World Justice Project Rule OF Law Index”, <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/country/2020>